

İSTANBUL TÜRKLÜĞÜNÜN MUHAFAZASI

İstanbul'un Kimlik ve Güvenlik Endişesi

(1918-1941)

RAMAZAN ERHAN GÜLLÜ

YAYIN NU: 1626
KÜLTÜR SERİSİ: 922

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-043-2

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ. SAN. VE TİC. A.Ş.
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622 Sk.
Güven İş Merkezi No:6/13, Bağcılar / İstanbul
Sertifika Numarası: 20699 Tel: (0212) 446 05 99

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği
akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	13
GİRİŞ.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ

ve

İSTANBUL

MÜTAREKENİN İMZALANMASI ve İSTANBUL'UN FİİLÎ İŞGALİ.....	33
Mütareke Sonrası Şehirde Yaşananlar ve İdarî Durum	33
İşgal Sonrası İstanbul'un Geleceğine Dair İlk Tartışmalar	37
İSTANBUL'DA ERMENİ – RUM İTTİFAKI.....	43
TÜRK KAMUOYUNDA İSTANBULA YÖNELİK ENDİŞE ve BEKLENTİLER	50
PARİS BARIŞ KONFERANSI SIRASINDA İSTANBULA DAİR TARTIŞMALAR	69
İSTANBUL ve BOĞAZLAR DEVLETİ PROJESİ	80
Projenin Gündeme Gelişi.....	80
Projeye Türk Kamuoyunun Tepkisi.....	83

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'UN RESMEN İŞGALİ

ve

SONRASI

MİSÂK-I MİLLÎ ve İSTANBUL'UN İŞGALİ.....	97
SEVR ANTLAŞMASI ve İSTANBUL TARTIŞMALARI.....	104
BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI SONRASI İSTANBUL TARTIŞMALARI.....	107
Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul'a Bakışı	107
Ankara-İstanbul Ayrımı Karşısında İstanbul Türklüğünün Korunması Meselesi.....	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI, BOĞAZLAR MESELESİ ve SONRASINDA İSTANBUL'A DAİR ENDİŞELER

LOZAN BARIŞ KONFERANSI ÖNCESİ İSTANBUL'UN DURUMU	117
Lozan Konferansında Boğazlar Sorunu	121
Boğazlar Sorunu Çerçevesinde Türk Kamuoyunun İstanbul'a Yönelik Endişeleri	123
LOZAN'DA İSTANBUL RUMLARI ve PATRİKHANE HAKKINDA ALINAN KARAR ÇERÇEVESİNDE İSTANBUL TÜRKLÜĞÜ TARTIŞMALARI	130
İSTANBUL BÜROKRASİSİNİN TBMM HÜKÜMETİ'NE BAĞLANMA SÜRECİ ve İSTANBUL TÜRKLÜĞÜ'NE DAİR ENDİŞELER	134
Osmanlı Devleti'nde Memur İstihdâmına Yönelik Politikalar ve İstanbul	135
İstanbul'da TBMM İdaresinin Tesisi Sonrası İstanbul Memurları	139
İstanbul Memurları Hakkında Meclisin İlk Kararı	141
İlk Maaşların Ödenmesi ve Karşılaşılan Problemler	149
Memurlar Meselesi Etrafında İstanbul Türklüğünün Muhafazası Tartışmaları	154
Hükümetin Konuyla İlgili Son Kararı	161

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE İSTANBUL'UN KİMLİĞİ ve GÜVENLİK TARTIŞMALARI

CUMHURİYETİN İLANI SONRASI İSTANBUL'UN DURUMU	173
Ankara-İstanbul İkilemi Çerçevesinde Mustafa Kemal Paşa ve İstanbul ..	173
Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Boğazlarda Uluslararası Kontrolün Sona Ermesi	179
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ve İSTANBUL TÜRKLÜĞÜNÜN MUHAFAZASI TARTIŞMALARI	184
“Beşinci Kol” Endişeleri ve Türk Kamuoyu	184
Beşinci Kol Endişeleri Bağlamında Trakya ve İstanbul'dan Anadolu'ya Göç	192
Türk Gazetelerinde Kamplaşmalar ve “Bozgunculuk” Tartışmaları	203
SONUÇ	203
KAYNAKÇA	213
EKLER	225

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar Türk kamuoyunun İstanbul'a dair endişe ve beklentilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu beklentiler içerisinde de esas olarak "İstanbul Türklüğünün korunması" tartışmalarına odaklanılacaktır. Bu bağlamda dönem boyunca yaşanan tüm tartışmalar incelenmeyecek ve çalışmanın temel kaynakları olarak dönemin basını kullanılacaktır. Kamuoyunun beklentilerine yetkililerin yaklaşımı da incelenmeye çalışılacak ve kamuoyunun beklentilerinin ne derece karşılandığı veya yetkililerin de kamuoyu ile benzer endişelere sahip olup olmadıkları çalışmanın diğer bir cephesini oluşturacaktır. Bu hususta Meclis'te yaşanan tartışmalar Zabıt Cerideleri'nden takip edilmeye çalışılırken, hukuki uygulamalar da arşiv belgeleri ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmanın temelini, 2017 yılında *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*'nde (Cilt: 116, Sayı: 228, s. 119-144) yayımlanan "Saltanatın Kaldırılmasının Ardından İstanbul Bürokrasisinin TBMM Hükûmeti'ne Bağlanma Süreci ve İstanbul Türklüğü'nün Muhafazası Tartışmaları" başlıklı makale oluşturmaktadır. Millî Mücadele sonrası İstanbul-Ankara ayrımının sertleşmeye başladığı sıralarda gündemde olan, şehrin Türklüğü ile ilgili basında yer alan yazılar oldukça ilgi çekiciydi. Devam ettirdiğim çalışmalar, konunun aslında sadece o dönemle sınırlı kalmadığını ve önceki süreçte de var olan tartışmaların İkinci Dünya Savaşı yıllarında da tekrar gündeme geldiğini göstermekteydi. Konuyla ilgili iki çalışma daha yayımladım. {"Lozan Konferansı Sırasında Türk Basınında İstanbul'un Ekonomisinin ve Millî Kimliğinin Güçlendirilmesine Dair Tartışmalar (Aralık 1922-Şubat 1923)", *Osmanlı İstanbulu V (V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 19-21 Mayıs 2017)*, (Editörler: Feridun M. Emecen – Ali Akyıldız

– Emrah Safa Gürkan), İstanbul 2018, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, s. 213-232.} {"İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Basınında İstanbul'un Kimliği ve Güvenlik Tartışmaları", *Bozkırın Oğlu: Ahmet Taşağıl'a Armağan*, (Editör: Tuğba Eray Biber), İstanbul 2019, Yeditepe Yayınevi, s. 601-618.) Son olarak da Mondros Mütarekesi sonrası Türk kamuoyunun, İstanbul'a yönelik Rum/Yunan taleplerine dair endişeleri hakkında bir çalışma yaptım. ("Mondros Mütarekesi Sonrası İstanbul'a Dair Rum/Yunan Taleplerine Türk Kamuoyunun Tepkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 67, Ankara, Güz 2020, s. 289-320.)

Bu eserin ana çatisını bu çalışmalar oluşturmaktadır. Aslında Mondros Mütarekesi'nden İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar uzayan bu tartışmalar temelde İstanbul'daki kimlik ve güvenlik kaygısından kaynaklanmaktaydı. Lozan Antlaşması ile Boğazlarda uluslararası bir idare tesisi, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar İstanbul'da ciddi bir güvenlik endişesine neden olmuştu. Montreux sonrası yaşanan İkinci Dünya Savaşı ise var olan endişeleri daha da artırmıştı. "İstanbul Türklüğünün muhafazası", Millî Mücadele sırasında ve sonrasında Türk kamuoyunun İstanbul'a yönelik endişeleri için sık kullandığı bir ifadeydi. Kitabın başlığında da bu ifadeyi özellikle vurgulamak istedim. Ancak konuyla ilgili bir konferansım sırasında bu ifadeye bazı itirazlar geldi ve böyle bir söylemin "İstanbul ve Anadolu olarak tanımlanan iki farklı Türklük mü var?" şeklinde bir soruya neden olduğu belirtildi. Elbette Türklük tanımında böyle bir ayrılık ne İstanbul ile Anadolu arasında ne de Türk dünyasının başka coğrafyaları için söz konusu olabilir. Buradaki vurgu İstanbul'un diğer bölgelerden ayrılığını değil birlikteliğini dile getirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle Mütareke döneminde Millî Mücadele yanlısı basın bu ifadeyi, Anadolu ile İstanbul'un ayrılmazlığını dile getirmek için ısrarla vurgulamıştır. Açıkçası oradaki itirazlara kadar benim aklıma böyle bir soru, ihtimal olarak dahi gelmemişti. Çalışmanın detaylarına bakıldığında mevzunun o dönem için ehemmiyeti ve İstanbul'a yönelik Türk kamuoyunun endişelerinin mahiyeti net olarak anlaşılacaktır ümidindeyim. Başlıktan dolayı aklı takılan bu tür sorular varsa bunların da çalışma içerisinde cevaplanmış olacağını düşünüyorum.

Ekler kısmına çalışmanın temel kaynaklarını oluşturan dönemin

basınında yer alan yazılardan önemli ve faydalı görülenlerin tam metinleri eklendi. Transkripsiyonları yapılan yazıların günümüz Türkçesi ile yazılmasında, Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*'ında belirtilen yazım şekilleri dikkate alındı.

Çalışmam süresince her konudaki katkı ve destekleri için kıymetli hocalarım Prof.Dr. Cezmi Eraslan ve Prof.Dr. Recep Karacakaya'ya çok teşekkür ediyorum. Bütün çalışmalarımdaya olduğu gibi bu süreçte de maddî-manevî destekleriyle yanımda olan saygıdeğer hocam Doç.Dr. Fatih Mehmet Sancaktar'a ve kıymetli ağabeylerim Doç.Dr. Abdurrahman Bozkurt, Doç.Dr. Bülent Yıldırım ve Doç. Dr. Ö. Kürşat Karacagil'e hassaten şükran ve teşekkürlerimi sunuyorum. Kıymetli dostum Dr. Aydın Çakmak ulaşamadığım birçok gazete ve kaynağı temin etmem için ciddi mesai harcadı; kendisine şükran borçluyum. Yine birçok çalışmamdaya olduğu gibi yayın öncesi metni okuyarak değerlendiren kıymetli dostum Dr. Saim Çağrı Kocakaplan'a; katkılarıyla birlikte çalışmanın bir makale formatından kitaba dönüşmesi hususundaki teşviki için Doç.Dr. Burcu Kurt'a; sıkıştığım birçok hususta destekleri ve çalışmaya yönelik önerileri için Dr. Tuğba Eray Biber ve Dr. Murat Aydoğdu'ya; yayın öncesi metni okuyarak dil ve anlatım açısından önerileriyle çalışmanın olgunlaşmasını sağlayan arkadaşım Seda Aksüt'e; sadece bu kitapla ilgili çalışmalarımdaya değil fakültede uğraştığım her konuda, her zaman onlara çıkardığım yeni iş yükünü tebessümle karşılayıp desteklerini esirgemeyen kıymetli kardeşlerim Arş.Gör. Umut Dere ve Arş.Gör. Özlem Arslan'a çok teşekkür ediyorum.

Son olarak, eserin ortaya çıkarılması konusundaki teşvikleri ve hazırlık aşamasındaki titiz çalışmaları için editörüm ve kıymetli dostum Ayşegül Büşra Paksoy'a ve eserin okuyucu ile buluşmasını sağlayan Ötüken Neşriyat'a en içten minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Fatih-İstanbul, Kasım 2020
Ramazan Erhan GÜLLÜ

GİRİŞ

İstanbul, Fatih Sultan Mehmet tarafından fethinden itibaren Osmanlı Devleti'nin başkenti olduğu gibi bütün Türkler için de önemli bir kültürel ve siyasi merkez olmuştur. Türk ve İslam tarihinde İstanbul'un fethi için yapılan tarihî mücadeleler ve Hz. Peygamber'in fethi müjdelediği rivayet edilen hadisi, İstanbul'u zaten Türkler için önemli bir şehir hâline getirmişti. Edebiyat ve kültür tarihi çalışmalarında İstanbul'un fethi, Müslümanlar ve Türkler için tarihin en büyük hadiselerinden birisi olarak zikredilir. Hatta kimilerine göre en büyüğüdür¹.

İstanbul'u fethederek "payitaht" haline getiren Fatih, fethetmeyi planladığı yeni bölgeleri de topraklarına katarak Bizans'ın eski topraklarında İstanbul merkezli bir büyük imparatorluk tesis etmek arzusundaydı. Bu yüzden İstanbul'un güvenliği ve şehrin kimliği Fatih için de önemliydi. Güvenlik için Çanakkale boğazından başlayarak kale ve tahkimatlar yaptırılmış, İstanbul civarındaki yapılar güçlendirilip artırılarak Boğazlardaki Türk idaresi kesinleştirilmişti. Bu güvenlik, İstanbul'un iâşesi için olduğu kadar kimliğinin tesisi açısından da önemliydi. Fetihden sonraki üç yıl içinde İstanbul'un güvenliğine dair temel önlemler tamamlanmıştı. Halil İnalçık'ın ifadesiyle "1456'dan sonra Bizans'ın Konstantinopolis'i ölmüş, Osmanlı'nın İstanbul'u doğmuştur."² Bundan sonra da şehrin Türk ve

¹ Münevver Ayaşlı, duygularının hâkim olduğu bir anlatımla fethi Türk ve İslam tarihinin en büyük vakası olarak zikredenlerdendir: "İstanbul'un fethi sekiz buçuk asırlık dinî ve dört asırlık millî bir ideal uğrunda devir devir ve dalga dalga dökülmüş Müslüman ve Türk kanlarının temin ettiği çetin ve muazzam bir netice demektir, işte bundan dolayı İstanbul'un fethi yeryüzündeki bütün Müslümanlarla bütün Türkler için tarihin en büyük vakasıdır.", Münevver Ayaşlı, *İstanbul/Dersaadet*, İstanbul 2018, s. 52.

² Halil İnalçık, *İstanbul Tarihi Araştırmaları - Fetihden Sonra İstanbul'un Yeniden İnşası Bilâd-i Selâse: Galata, Eyüp, Üsküdar*, İstanbul 2019, s. 123-124.

İslam kimliğinin güçlendirilmesi yönündeki çalışmalar hızlandırılmıştır. Şehirde yapılan yeni yapılar, yeni getirilen Türk ve Müslüman nüfusun İstanbul ve civarına yerleştirilmesi, bu şehircilik çalışmaları çerçevesinde yürütülmüş, “Yeni payitaht İstanbul, gelişmiş bir Osmanlı şehircilik geleneği ile planlı bir şekilde yeniden inşa edilmiştir.”³ Bu çalışmalar sayesinde yine Halil İncalcık’ın ifadesiyle, “Türk İstanbul’un temelini Fâtih Sultan Mehmed atmıştır.”⁴

Fetihten sonra Fatih şehri hızlı bir şekilde imar ve iskân ederen⁵, mevcut kültür varlıklarını korumakla birlikte Türk kültürünün şehre hâkim olması için çalışmıştı⁶. Türk nüfusun şehre geliş yanında eski yerleşimlerinin bazılarının isimleri Türkçeleştirilmiş, yeni yapı ve yerleşimlere Türkçe isimler verilmişti⁷. Devam eden benzer politikalarla zamanla şehirde nüfus dağılımı ve farklı unsurların yerleştikleri mekânlar da belirgin hâle gelmeye başlamıştı⁸. Bu durum şehre Türk ve İslam kimliğini kazandırma çabalarına zarar veren değil, aksine bu çabaları destekleyen bir uygulama olmuştu. İstanbul’da artık hâkim unsur ve kültürün belirleyicisi olanlar Türkler ve Müslümanlardı. Cami veya mescitler etrafında toplanan Müslüman nüfus örgütlenerek mahalle ve nahiyeler teşkil edilmekte, şehrin gelişimi ağırlıklı olarak bu şekilde sürdürülmekteydi. Aynı politika sonraki dönemlerde de devam ettirilmiş ve İstanbul’un bir Türk şehri olduğu her zaman vurgulanmıştı. Müslüman nüfus artırılırken yeni mahallelerle şehir genişletilmişti. Kanuni Sultan Süleyman döneminde bu politika daha da ilerletilmişti. Kanuni’nin faaliyetleriyle 16. yüzyıl İstanbul’da Türk ve İslam kültürünün tamamen hâkim hale gelmesini sağlamıştı⁹. Özellikle bu dönemde inşa edilen Süleymaniye Camii ve külliyesi, mütareke döneminde

³ Halil İncalcık, *age.*, s. 125.

⁴ Halil İncalcık, *age.*, s. 130.

⁵ Károly Kós, *İstanbul: Şehir Tarihi ve Mimarîsi*, (Çeviren: Tarık Demirkan), İstanbul 2019, s. 105-113.

⁶ Adnan Adıvar, “İstanbul’un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültür Vaziyeti”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 9, İstanbul, Mart 1954, s. 1-14.

⁷ Sarkis Sarraf Hovhannesyanyan, *Payitaht İstanbul’un Tarihçesi*, (Çeviren: Elmon Hancıer), İstanbul 1996, s. 3.

⁸ Önder Kaya, *Cihan Payitahtı İstanbul: 2500 Yıllık Tarihi*, İstanbul 2015, s. 109-112.

⁹ Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul’daki gelişmeler ve şehrin nahiye ve mahalleleri hakkında bk. Halil İncalcık, *age.*, s. 147-158.

de İstanbul'daki Türk/İslam kimliğinin simgesi olarak zikredilen İstanbul'un en önemli eserlerinden birisi olacaktı. Mimar Sinan'ın eserleri İstanbul'un Türk/İslam kimliğinin kanıtları olarak görülmekteydi. Aynı şekilde yeni yapılan diğer mimari eserlerde, şehrin dokusunu yansıttığı düşünülen ve Türk nüfusun yoğun olduğu bölgelerde inşa edilen yapılarda Türk kültürüne özellikle dikkat edilmişti. Selçuklulardan devralınarak sürdürülen Osmanlı mimarisi, Türk ve İslam sanatının bütün geleneklerini yansıtmaktaydı. Kendilerini, Türk kültürü ile birlikte İslam medeniyetinin temsilcileri olarak gören Türkler, İstanbul'a bu kültür ve medeniyeti işlemişlerdi¹⁰.

Dolayısıyla İstanbul, fethin hemen sonrasında itibaren artık "Türk İstanbul" hâline gelmişti. Şehrin nüfus yapısı belirginleşmiş, Türk/İslam mimarisi yayılmıştı. Ancak özellikle 18. yüzyıldan itibaren şehre yeni nüfusun gelişi engellenmeye çalışılmıştı. İstanbul'a yerleşim belirli şartlara bağlanmış hatta sonraki dönemde de görüleceği üzere şehirde yerleşik olmayan veya işçilik/çalışma gibi gerekçelerle İstanbul'a gelenler, şehirde tutulmayarak memleketlerine gönderilmişlerdi. Müslüman veya gayrimüslim herkes için geçerli olan bu kuralın esas gerekçesi asayişin sağlanmasıydı. Zira İstanbul'da 19. yüzyılda daha da belirginleşecek asayiş sorunu şehrin en temel problemlerinden birisi haline gelmişti. Ancak savaşlar ve Osmanlı Devleti'nin birçok bölgede otoritesini ve varlığını kaybetmesi dolayısıyla İstanbul ve Anadolu'ya yapılan göçler, İstanbul hakkında alınmaya çalışılan önlemlerin çoğu zaman uygulanamamasına neden olmuştu. Göçlerin etkilediği bu karmaşık siyasi ortam içerisinde de Müslümanlar 19. yüzyıl boyunca da şehirdeki en kalabalık kesimi oluşturmuyordu. 1830/1831'de ülke genelinde yapılan ilk nüfus sayımından önce 1829 yılında İstanbul için yapılan ilk sayımdan itibaren sayısal veriler de bu sonucu göstermektedir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan kaynaklı çeşitli gerekçelerle yapılan ilk sayım Müslümanların mahallelerdeki dağılımını da göstermekteydi¹¹.

Ancak Osmanlı Devleti için birçok problemin, dönüşümün ve aynı zamanda ekonomik yıkımın yaşandığı 19. yüzyıl, bir taraftan yo-

¹⁰ Bernard Lewis, *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*, (Çeviren: Ömer Faruk Birpınar), İstanbul 2019, s. 100.

¹¹ Sedat Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Nüfusu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 36, Ankara 2004, s. 43-60.

MÜTAREKENİN İMZALANMASI ve İSTANBUL'UN FİİLÎ İŞGALI

Mütareke Sonrası Şehirde Yaşananlar ve İdarî Durum

Dört yıl devam eden Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'ni birçok açıdan sıkıntı içine düşürmüştü. Oldukça olumsuz seyreden savaşta üstünlük İtilaf Devletleri'ndeydi ve savaşı bitirecek son hamle için mücadele etmekteydiler. Bu amaçla 1918 yılı Eylül ayı içerisinde Fransız General Franchet d'Espérey kumandasındaki İtilaf kuvvetleri Bulgaristan üzerine taarruza geçerek Bulgaristan'ı bozguna uğratmışlar ve Bulgaristan, Selanik Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmişti. Böylece İtilaf Devletleri'nin savaşı bitirecek hamle için yaptıkları taarruz başarılı olmuş, İttifak Devletleri arasındaki irtibat koptuğu gibi İtilaf kuvvetleri Edirne'ye doğru harekete geçmişti. Bu durum İstanbul ve Boğazlar bölgesine bir saldırıya neden olabilir ve Osmanlı Devleti, İstanbul'u kaybedebilirdi. İktidarda bulunan Talat Paşa Hükûmeti'nin istifası ve yerine Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin kurulmasıyla Osmanlı Devleti de İtilaf Devletleri'ne mütareke talebinde bulunarak savaşı sonlandırmıştı¹.

Osmanlı Hükûmeti ve Türk kamuoyu tarafından, 1918 yılı başlarında Amerikan Başkanı Wilson'ın, sonraları "Wilson Prensipleri" olarak anılacak olan, savaş sonrası oluşacak yeni yapılar ve idari sistemlerle ilgili programı çerçevesinde İstanbul'un Türk idaresinde kalmasına karşı bir uygulamayla karşılaşılmayacağı düşünülüyordu.

¹ Abdurrahman Bozkurt, "Yunanistan'ın Edirne'de İşgal Uygulamalarından Örnekler (1920-1922)", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı (4-6 Mayıs 2011)*, (Editörler: İbrahim Sezgin – Cengiz Fedakâr – Hasan Demiroğlu), Edirne 2012, s. 436-455.

Wilson'la aynı tarihlerde -5 Ocak 1918 günü yaptığı bir konuşmada-İngiltere Başbakanı Lloyd George da Osmanlı Devleti ve İstanbul hakkındaki düşüncesini şöyle açıklamıştı²:

Biz Türkiye'yi ne başkentinden ve ne de ırken Türk olan Anadolu'nun ve Trakya'nın zengin ve önemli topraklarından mahrum etmek için dövüyoruz. Biz Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul ile birlikte Türk ırkının anayurdunda kalmasına muhalif değiliz. Fakat Karadeniz ile Akdeniz arasındaki geçit milletlerarası bir idare altında ve tarafsız olmalıdır.

Lloyd George'un ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, müttefiklerin esas olarak Boğazların uluslararası bir idareye bağlı olması gerektiğini savundukları düşünülüyordu. Dolayısıyla genel kanı, Boğazlara böyle bir yapı verilip gerekli görülen bölgeler müttefik askerlerin kontrolüne bırakıldıktan sonra İstanbul'un Türk idaresinde kalmaya devam edeceği yönündeydi. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nde İstanbul'u doğrudan ilgilendiren husus da bahsedilen gayeye uygun olarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında kapatılmış olan Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılacağı ve Boğazlardaki tahkimatların işgal edileceği hükmüydü³. Mütareke görüşmeleri sırasında Osmanlı Hükümeti tarafından Türk heyetine İstanbul'un işgalinin kabul edilmemesi talimatı verilmişti. Boğazları işgal edecek İtilaf askerleri arasında da İtalyan ve özellikle Yunan askeri bulunmaması istenmişti⁴. Bu konular, görüşmeler sırasında kesin karara vardiirilamasa da mütarekede İstanbul'un doğrudan işgal edileceğine dair herhangi bir madde yoktu. Hatta İngiliz Amiral Calthorpe, Osmanlı temsilcisi Rauf Bey'e, İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair sözlü teminatta dahi bulunmuştu. Bu yüzden Osmanlı idaresi İstanbul'un işgal edileceğini düşünmüyordu. Ancak İngiliz Savaş Kabinesi baştan itibaren İstanbul'un işgal edilmesi taraftarıydı ve bununla ilgili hazırlıklar yapmaktaydı. Mütareke

² Tefvik Bıyıklıoğlu – Tefvik Ercan, *Türk İstiklâl Harbi I – Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara 1999, s. 20-21.

³ Abdurrahman Bozkurt, *Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936)*, İstanbul 2014, s. 29-30.; Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Ankara 2014, s. XX.

⁴ *Türk İstiklâl Harbi I ...* s. 39.

PARİS BARIŞ KONFERANSI SIRASINDA İSTANBUL'A DAİR TARTIŞMALAR

Mondros Mütarekesi ile sonlandırılan Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, yenik devletlerle imzalanacak kalıcı barış anlaşmalarını görüşmek amacıyla galiplerce toplatılan Barış Konferansı, Paris'te 18 Ocak 1919'da başlamış ve zaman zaman görüşmeler başka yerlere de kayarak bir buçuk yıla yakın bir süre devam etmişti. Konferansın en temel konusu Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti ile müttefikleri Bulgaristan'a ne gibi yaptırımlar uygulanacağıydı. Osmanlı Devleti ile ilgili kararların çoğu, Paris'teki görüşmelerden sonra Birinci Londra Konferansı'nda (Şubat 1920) verilmiş ve İtalyan Riviera'sı San Remo'da (Nisan 1920) onaylandıktan sonra 10 Ağustos 1920'de Paris'in banliyösü Sevr'de bir anlaşma halinde Osmanlı Devleti'ne sunulacaktı. Görüşülen bütün barış anlaşmaları içinde en son imzaya sunulana, Osmanlı Devleti ile yapılan barış olmuştu. İngiliz Başbakanı Lloyd George'un başlangıçta sadece iki haftada tamamlanacağını söylediği anlaşmanın imzalanma sürecine girmesi yaklaşık iki yıl sürmüştü. Zaten bu anlaşma da (Sevr Anlaşması) yürürlüğe girmeden ortadan kaldırılacaktı⁷³.

Paris'te başlayan konferansta Osmanlı Devleti'nin geleceğine dair sürdürülen tartışmaların ana noktalarında İstanbul meselesi de vardı. İstanbul ve Boğazlar meseleleri bir arada değerlendirilmekteydi. Sevr Antlaşması ile görüşmeler yazılı bir metin hâlinde onaylanana kadar İstanbul ve Boğazlara dair tartışmalar konferansın temel konuları arasında yer almayı sürdürecekti. Şehrin coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle bir an önce Türk idaresinin sonlandırılması düşüncesini uygulamanın çok kolay olamayacağı kısa sürede anlaşılmıştı. Stratejik konumu ile birlikte İslam halifeliğinin merkezi olması, Türk idaresinden alınması durumunda Türk ve İslam dünyasının böyle bir şehrin kaybı karşısında gösterecekleri tepkinin hesaplanması gerekliliği, müttefik devletlerin her birinin ayrı ayrı şehre egemen olma hedefleri, İstanbul'un geleceğiyle ilgili savaş

⁷³ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış – Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Türkçeye Çeviren: Mehmet Harmancı), İstanbul 1989, s. 401-402.

sonrası müttefiklerin sert ve radikal tutumlarını yumuşatmalarını sağlayan etkenler olacaktır⁷⁴.

Dolayısıyla mütarekenin hemen ertesinde İngiltere'nin ve İstanbul'daki işgal yönetiminin benimsedikleri, Türkleri bir an önce İstanbul'un idaresinden uzaklaştırmak düşüncesi konferansın başladığı dönemlerde değişmeye başlamıştı. İngiltere ve Fransa arasında şehrin idaresine hâkim olmak düşüncesindeki rekabetle birlikte İngiltere'nin özellikle Müslüman sömürgelerine yönelik endişeleri bu değişimi etkileyen unsurlardı. Ayrıca Paris'te bulunan İngiliz heyetince sunulan bir rapor, İstanbul'da yeni bir devlet kurmanın çok zor olduğunu belirtmekteydi. "Türklerin İstanbul'dan çıkarılması hâlinde, şehirde iyi bir idare kurulması, düzen ve sükûnetin sağlanması sorumluluğunu büyük devletlerden birinin üstlenmesi gerekiyordu. Bu da İstanbul'da bir manda idaresi kurulmasını gerekli kılıyordu." Ayrıca İstanbul'un Boğazlardan elde edilecek maddi imkânlar dışında geliri yoktu, şehrin ihtiyaçları dışarıdan temin ediliyordu. Şehrin güvenliğinin sağlanması da başka bir sorundu. İngiltere'yi en çok endişelendirense sömürgelerindeki Müslümanlardan gelebilecek tepkilerdi⁷⁵.

İngiltere'nin Hindistan Genel Valisi E. S. Montagu'nun Hindistan Müslümanlarının gelişmelere yaklaşımları ve bu çerçevede dile getirdiği kendi görüşleri, İngiltere'nin tavır değişikliğine etki eden unsurlardandı. Montagu'ya göre, "(İngiltere) ne Avusturya-Macaristan'ı yok etmek ne de Türkiye'yi, nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu zengin ve ünlü Anadolu ve Trakya topraklarıyla başkentinden mahrum etmek için savaşmamaktaydı." İstanbul'un Türklerden alınması, İngiltere'nin sadece Hindistan'da değil tüm Ortadoğu'daki konumuna zarar verecek önemli gelişmelere neden olacaktı⁷⁶. Montagu bu görüşlerini bölgeden edindiği intibalara dayanarak dile getirmekteydi. Bir memorandumunda, "Türkiye'nin değişik kısımlarında görev almayı kabul eden Hindistanlıların, Türkleri başkentlerinden mahrum bırakmaktan yana olmadıklarını" açıkça ifade etmişti. Buna karşılık Montagu, "İstanbul ve Boğazlar

⁷⁴ İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Ankara 2014, s. 73-74.

⁷⁵ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, s. 317-319.

⁷⁶ Hazal Papuççular, "For the Defence of the British Empire: Edwin Montagu and the Turkish Peace Settlement in a Transnational Context", *Journal of Anglo-Turkish Relations*, Vol: 1, No: 2, (June 2020), p. 34.

bölgesinde kurulacak bir manda yönetiminin ise Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanmayacağını” da belirtmişti. Lloyd George’un, Hindistan delegelerinin bu konudaki fikirlerini öğrenmesini istemesi sonrası verdiği bilgilerde de “Türklerin İstanbul’dan atılmaması koşuluyla kurulacak bir idarenin isteklerini kesinlikle karşıladığını” belirterek “Amerikan mandasına karşı olmadıklarını” dile getirmişti. Ayrıca hem Hindistan Müslümanlarından hem de farklı bölgelerden İngilizlere yollanan mektup ve telgraflarla Türkiye dışında yaşayan Müslümanların İstanbul’un Türkler’de kalmasını arzu ettikleri vurgulanmıştı. Bu gelişmeler çerçevesinde İngiltere’nin tavrı ilk dönemlere göre biraz daha yumuşamış, İstanbul’da Türk idaresinin tamamen sonlandırılması taraftarı olan Lloyd George dahi İstanbul hakkında önceki sert tavrını -en azından bir süreliğine- bırakmıştı. İngiltere, Hindistan Genel Valisi’nin görüşlerini dikkate alarak, Hindistan Müslümanlarının göstereceği tepkiyi azaltmak, sömürgelerindeki Müslümanlarla sorun yaşamamak için İstanbul’un uluslararası bir idare altında Türklerde kalmasını kabullenmişti⁷⁷.

Konferansın ele aldığı konular çerçevesinde İstanbul’a dair bu gelişmeler olurken Türk kamuoyunda -1919 yılı içinde sürekli olduğu gibi- şehrin yapısıyla ilgili olarak Türk yetkililere öneri ve eleştiriler ile basındaki farklı görüş ve grupların Rumlara yönelik tepkileri devam etmekteydi. İngiltere’nin değişen tutumu çerçevesinde Paris Barış Konferansı’nda müttefiklerin İstanbul’un Türklerde kalmasını kabul edeceklerine dair alınan bazı haberler, Rumlar arasında ciddi itirazlara neden olmuştu. İstanbul Rumları, patrikhane ve Rum ileri gelenleri arasında bu itirazlar uzun süre devam edecekti. Rum kamuoyu, Paris Barış Konferansı’nda, esas itibarıyla İstanbul’un “ehemmiyet-i İslâmiyyesi nazar-ı dikkate alınarak”, şehrin “Osmanlı başkenti” olarak devamının kabul edildiğine dair haberler aldıklarını ve bu haberleri kabul edilemez gördüklerini ifade ediyorlardı. Kilise yetkilileri ve önde gelen Rumlar da itirazlara dâhil olanlar arasındaydılar. Kendisi zaten Rumların taleplerini ileterek Venizelos’un heyetinde yer almak üzere Paris’te bulunan Rum Patrik Vekili Dorotheos Mammelis ile Meclis-i Mebusan’ın eski mebuslarından Harisiyos Vamvakas⁷⁸, gazetelere verdikleri beyanatlarla bu haberle-

⁷⁷ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi*, s. 319-322.

⁷⁸ 1908 ve 1912 seçimlerinde iki kez mebus olarak Meclis-i Mebusan’a girmiş olan

MİSÂK-I MİLLÎ VE İSTANBUL'UN İŞGALİ

İtilaf Devletleri, barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti ile yapılacak barışı aslında genel hatlarıyla belirlemişlerdi. Paris Barış Konferansı başladığından beri çeşitli konularda farklılıklar gösteren taslaklarla birlikte üzerinde durulan en önemli metne göre Boğazlar uluslararası bir hâle getirilerek silahsızlandırılacak, İstanbul Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak kalmaya devam edecekti. Padişah İstanbul'da kalmayı sürdürecekti, İzmir ve civarı da Osmanlı'da kalacak ancak bu bölgenin yönetimi Yunanistan'da olacaktı. Anadolu'daki küçük bir bölge ile İstanbul dışındaki bütün topraklar Osmanlı Devleti'nin elinden çıkacaktı. Osmanlı'da kalan bölgelerle ilgili tasarı da zaten bu bölgenin sonradan "manda" idaresi ile kontrol edilmesiydi. Bu tartışmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa, kongreler ve diğer faaliyetlerle çalışmalarını sürdürmekte ve otoritesini artırmaktaydı. Sultan Vahdettin ve İstanbul Hükûmeti de özellikle Sivas Kongresi'nde teşkil edilen Heyet-i Temsiliye'yi etkisizleştirmek adına çalışmalar yapmaktaydılar. Seçim yapılarak Meclis-i Mebusan'ın açılması bu şartlarda gündeme gelmiş, İstanbul Hükûmeti ile Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Heyet-i Temsiliye üyeleri arasında yapılan Amasya Görüşmeleri'nde de seçim konusunda anlaşılmıştı. Böylece İstanbul'da kapalı olan Meclis-i Mebusan'ın açılması için seçime gidileceği açıklanmıştı¹. Yıl sonuna doğru tamamlanan seçimlerde ise Sultan'ın ve İstanbul Hükûmeti'nin beklentilerinin aksine "milliyetçi" mebusların çoğunlukta olduğu bir meclis seçilmişti. Mustafa Kemal'in de Erzurum mebusu seçildiği seçimler, ülkedeki otorite merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya kaymakta olduğunu göstermek-

¹ 1919 Meclis-i Mebusan Seçimleri hakkında kapsamlı ve önemli bir çalışma için bk. Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara 2004, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

teydi. Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele'nin gide-
rek etkisini ve gücünü artırması, hatta İstanbul Hükûmeti üzerinde
ciddi bir baskı unsuru hâline gelmesi, İtilaf Devletleri açısından cid-
di bir problem olarak değerlendirilmekteydi. Meclis-i Mebusan'ın
28 Ocak 1920 tarihinde "Misâk-ı Millî" kararlarını ilân etmesi, müt-
tefiklerin endişelerini daha da artırmıştı. Misâk-ı Millî kararlarında,
hilafet merkezi ve Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un Mar-
mara Denizi ile birlikte Osmanlı Devleti'ne ait olarak kalacağı ve
"her türlü halelden masun olacağı" belirtilmekteydi. Boğazlardan
ticaret ve nakliye gemilerinin geçişiyle ilgili ise alakadar devletlerin
birlikte verecekleri karara uyulacağı ifade edilmekteydi².

Son süreçte yaşananları kendilerine karşı bir meydan okuma
olarak değerlendiren müttefikler, üzerinde çalışılan barış şartlarını
böyle bir süreçte Ankara'ya kabul ettirmenin mümkün olamayaca-
ğını da görmüşlerdi. Müttefikler açısından istedikleri barış şartları-
nı hem İstanbul'a hem de Ankara'ya dayatmaktan başka yol yoktu.
Böyle bir dayatma için en sert hareket de İstanbul'u resmen işgal
etmek olacaktır. Hatta bazı İngiliz yetkililer yine İstanbul'un Türk-
lerden alınması gerektiği görüşünü gündeme getirmişlerdi. "İstan-
bul'un Türklerden alınıp alınmayacağına henüz kesinleşmediği"
ifade edilmekle birlikte İtilaf Devletleri temsilcileri, İstanbul'un iş-
gali ve geleceği konusunda önceki görüş ayrılıklarının sürdüğünü
gösteren tartışmalara girmişlerdi³.

Meclis-i Mebusan 17 Şubat 1920 günü Misâk-ı Millî'yi onayla-
mış, 24 Şubat 1920 günü de İstanbul'daki İtilaf Yüksek Komiser-
leri'ne birer mektup göndererek Misâk-ı Millî kararlarını bildirmiş

² Misâk-ı Millî'nin İstanbul ve boğazlarla ilgili dördüncü maddesi şu şekildeydi:
"Dördüncü Madde – Makarr-ı hilâfet-i İslâmiyye ve pâ-yi taht-ı Saltanat-ı Seniyye
ve merkez-i hükûmet-i Osmâniyye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin
emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esâs mahfûz kalmak şartıyla
Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticaret ve münâkalât-ı âleme küşâdı hakkında
bizimle sâ'ir bi'l-umûm alâkadâr devletlerin müttefikken verecekleri karar mu'te-
berdir."

Misâk-ı Millî'nin ilânı, maddeleri ve maddelerin değerlendirmesi hakkında bk.
Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe: Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, İstanbul
2003, s. 138-182.

³ Fahir Armaoğlu, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)", *Bellekten*,
Cilt: LXII, Sayı: 234, Ankara, Ağustos 1998, s. 470-480.

ve Türk topraklarının ayrılmaz bütünlüğünü savunmuştu. Ancak İtilaf Devletleri, İstanbul'un resmî işgali için zaten önceden harekete geçmişti. Kısa süre sonra Cemiyet-i Akvam Umûmi Konseyi de "savaştan önce Türk egemenliği altında olan milletler üzerindeki Türk egemenliğinin kaldırılmasına" karar vermişti. Karar, söz konusu milletlerin bağımsızlıklarına kavuşacakları anlamına gelmiyordu; bu milletler Cemiyet-i Akvam'a üye bir veya birkaç devletin mandası altına alınacaklardı. İstanbul dışındaki Türk vilayetleri Osmanlı idaresinde kalacaktı. İstanbul ve Boğazlar üzerinde uluslararası bir kontrol kurulmasına dair konular ise Cemiyet-i Akvam'ın takdirine bırakılacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti ile yapılacak olan antlaşmada, bütün ırk ve din azınlıklarının Cemiyet-i Akvam'ın himayesinde olacakları hükmü yer alacaktı⁴.

Toplantılarını Londra'da sürdürmekte olan Cemiyet-i Akvam Yüksek Konseyi, hazırlanacak antlaşmanın Türklere er ya da geç kuvvet kullanılarak kabul ettirilmesi konusunda da uzlaşmaya varmıştı. Elbette esas amaç, Anadolu'daki Millî Mücadele hareketini etkisizleştirmekti. Yapılacak resmî işgalin Türklerin barış şartlarını kabul etmelerine ve bu barış şartlarının tatbik edilmesine kadar süreceği de vurgulanmaktaydı. Aksi takdirde şartlar daha da ağırlaştırılacaktı. Hem Cemiyet-i Akvam Yüksek Konseyi hem de İstanbul'daki İtilaf Yüksek Komiserleri, İstanbul'da resmî işgalle ilgili ön çalışmalarını hızlandırmışlardı. Aralarındaki bazı görüş ayrılıkları ve işgalin yöntemi konusundaki çeşitli anlaşmazlıklara rağmen İtilaf Devletleri kısa zamanda tam uzlaşmaya varmışlar, işgal için gerekli askerî hazırlıklar yapılmaya başlanmıştı. 9 Mart'ta Türk Ocağı binası, 14 Mart'ta İstanbul ve Beyoğlu posta ve telgraf merkezleri işgal edilmişti. 16 Mart 1920 sabahı da Şehzadebaşı'nda (Direkleri-rası) 10. Kafkas Tümeni Karargâh Binası olarak kullanılan ve Mızıka Karakolu olarak da bilinen Şehzadebaşı Karakolu İngilizler tarafından basılarak İstanbul resmen işgal altına alınmıştı. Baskın sırasında kapıda nöbet tutan askerlerin uyarılarına rağmen içeride uyuyan askerlerin üzerine ateş açan İngilizlere Türk askerlerinin karşılık vermesiyle çıkan çatışmada 5 Türk askeri şehit olurken 1 asker yaralanmış; İngilizlerden de 1 asker ölmüş, 1 asker de yaralanmıştı.

⁴ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Ankara 2014, s. 322-323.